

Bezpečnost středoevropského regionu a polsko-ruské vztahy

Jak se do polsko-ruských vztahů promítanou jejich vzájemné historické zkušenosti a nové geopolitické souvislosti? Které mezinárodní faktory budou ovlivňovat vývoj polsko-ruských vztahů a jakým směrem? Tyto a další neméně závažné otázky nastoluje očekávaný vstup Polska do Severoatlantické aliance. Jeho důsledky se bezpochyby projeví na celkovém bezpečnostním prostředí v Evropě, zejména pak v její centrální části, a tedy budou ovlivňovat i Českou republiku. Následující odstavce jsou příspěvkem k hledání odpovědí na položené otázky s vědomím, že jejich rozsah a závažnost vyžadují, aby se na optimalizaci a objektivizaci východisek podílel co nejširší okruh analytiků.

Dějiny rusko-polských vztahů se utvářely na pozadí zápasu o ovládnutí prostoru mezi Baltem a Černým mořem. Soupeření mezi Rzeczpospolitou a Moskvou o toto „mezopásmo“, k němuž patřila zejména Ukrajina a Bělorusko, ale i jiná území, bylo v podstatě od 16. století zdrojem neustálého zápasu, vylučujícího strategický kompromis mezi oběma národy. Z tohoto hlediska se od konce 16. století rozvinul skutečný boj kdo s koho. Skončil - při spolupráci Ruska s Pruskem - zničením historického polského státu, který mohl být v roce 1918 obnoven jen po dějinné porážce obou těchto hlavních protivníků Polska. Neustálé polské pokusy dobýt zpět svobodu a následující brutální represe znamenaly hořké dějinné zkušenosti, jež se mimořádně významně podílely na formování historického povědomí polského národa.

Faktory ovlivňující úroveň polsko-ruských vztahů

Přestože Rusko po studené válce ztratilo své dřívější pozice a kleslo z druhého místa mezi supermocnostmi do kategorie velmocí „druhého řádu“ [1], jeho geopolitické postavení je stále významné a nelze jej přehlížet. Svě zájmy však může úspěšně prosazovat především za předpokladu, že bude dynamicky rozvíjet vztahy s USA a Evropskou unií. Ty jsou proto logicky na nejvyšší příčce jeho zahraničněpolitických priorit. Z evropských států usiluje o spolupráci zejména s Německem a taktéž s Francií. Kromě toho svou pozornost soustřeďuje na země, které mají významné postavení v regionech, s nimiž sousedí na jihu a na východě. Mimořádné místo v jeho zahraniční politice zaujímají pochopitelně státy tzv. *blízkého zahraničí*. Polsko, jakož i ostatní státy střední Evropy, se na žebříčku zahraničněpolitických priorit Ruska nacházejí až za všemi vyjmenovanými.

Místo střední Evropy v zahraniční politice Ruska je však určováno širším mezinárodním kontextem, zejména pak zájmem zemí tohoto regionu o začlenění do politických, bezpečnostních a ekonomických struktur a jeho kooperací s vyspělými demokraciemi světa. Význam středoevropských států pro Rusko, alespoň v této fázi evropského vývoje, je druhořadý a zprostředkovaný.

Při hodnocení perspektiv těchto vztahů nelze pominout přímé sousedství ruské kaliningradské enklávy s Polskem, zejména vzhledem k jejímu vojenskobezpečnostnímu rozměru a mimořádnému potenciálu vznětlivosti. Bude-li se však situace v Evropě nadále vyvíjet pozitivním směrem, je málo pravděpodobné, že by některá ze stran měla zájem o přeměnu tohoto delikátního prostoru v ohnisko napětí.

Na utváření polsko-ruských vztahů budou mít nepochybně vliv i geostrategické parametry druhého partnera - Polska. Podstatným způsobem je ovlivní i nové geopolitické postavení, do něhož se Polsko dostane uzavřením smluvního spojení s euroatlantickým společenstvím. Přednosti, které z toho stavu vyplynou, zvýší jeho „mezinárodní hodnotu“ a upevní jeho pozice nejen ve středoevropském regionu, ale i v Evropě vůbec.

Nový mezinárodněprávní statut po přijetí do NATO zbaví Polsko geopolitického postavení, jež bylo na základě historických zkušeností vnímáno jako „pozice zrnka mezi mlýnskými kameny“ - Německem a Ruskem. Jeden z těchto „kamenů“ - Německo - se stane příslušností Polska k NATO jeho smluvním spojencem, čímž se změní ve vztahu k němu i postavení toho druhého. To je pro Polsko jedinečná, přitom historicky ojedinělá příležitost.

Kromě toho, že se operační prostor Aliance rozšíří o polské území, vzroste i její lidský potenciál a celková bojová hodnota, a její hranice se posunou téměř o 800 km na východ. To má mimořádně velký strategický význam zejména pro Německo, země Beneluxu a Dánsko. Polsko se stane součástí nejmocnějšího a nejrozsáhlejšího systému kolektivní obrany na světě, přičemž k jeho vysoké hodnotě přispěje významným podílem.

Na druhé straně, nepřímo, v důsledku změněného geopolitického postavení Polska, z dlouhodobého hlediska získá i Rusko. Zvýšený pocit bezpečí, vyplývající z perspektivní příslušnosti k Severoatlantické alianci, umožní polským představitelům, aby s ním rozvíjeli rovnoprávné vztahy, nezatížené historickým komplexem a bez obav, že by se jejich země mohla dostat do velmocenské závislosti. K rozvoji vztahů s Ruskem budou přistupovat s vědomím, že strategická cena Polska bude tím vyšší, čím lépe budou schopni kooperovat jak s ním, tak i s dalšími východoevropskými a pobaltskými zeměmi - Ukrajinou, Běloruskem, Litvou, Lotyšskem a Estonskem. V případě, že by bylo Rusko izolováno, ztratilo by i Polsko na ceně, a to nejen v rámci východní a střední Evropy, ale i z hlediska zájmů Severoatlantické aliance, EU a jejich hlavních členských států.

Geostrategický význam Polska je dán i charakterem jeho sousedů, úrovní vztahů s nimi a geopolitickým efektem, který z povahy jejich vzájemných vazeb vyplývá.

Polsko jako největší stát visegrádské skupiny má svým způsobem nejlepší přirozené předpoklady, aby v tomto rámci hrálo dominantní roli. Po odsunutí Slovenska do některé z dalších vln rozšiřování Severoatlantické aliance zbývající tři země vytvořily poměrně homogenní, i když neinstitucionalizované seskupení, které by mělo být schopno konsenzuálně zaujmout jednotné stanovisko k celé řadě zahraničněpolitických otázek, včetně vztahu k Rusku.

Polsko mělo v rámci rozpadlé Varšavské smlouvy po SSSR druhé nejpočetnější ozbrojené síly. I když jeho armáda prodělala v posledních osmi letech rozsáhlou reorganizaci a výrazně omezila počty osob i bojové techniky, ve střední a východní Evropě patří stále k poměrně velkým. Ve své výzbroji má bojové prostředky pocházející převážně z produkce bývalých členských států Varšavské smlouvy, především však z domácí - polské

- a importované - sovětské. Zejména vojenské letectvo je vybaveno ve značné míře ruskou technikou.

Představitelé Polska však několikrát deklarovali, že nabídku členství v NATO chápou i jako výzvu k zásadní modernizaci armádní výzbroje. Zavázali se prosadit takový růst vojenských výdajů, který by umožnil v co nejkratším čase přezbrojit hlavní druhy ozbrojených sil. Vazby, které se v době existence Varšavské smlouvy mezi Polskem a SSSR ve vojenské oblasti vytvořily, byly v postbipolární éře již natolik destruuovány, že ani v budoucnu nemohou být jakýmkoli faktorem dalšího rozvoje polsko-ruských vztahů.

Polsko-ruské vztahy po madridském summitu

Součástí „Madridské deklarace o euroatlantické bezpečnosti a spolupráci“ [2], kterou přijali nejvyšší představitelé Severoatlantické rady, je nejen pozvánka pro Českou republiku, Maďarsko a Polsko, aby se připojily k washingtonské smlouvě, ale i vyhlášení Aliance za otevřenou organizaci, definování zásad spolupráce s Ruskem na základě „Ustavujícího aktu o vzájemných vztazích, spolupráci a bezpečnosti“ a uzavření tzv. zvláštního partnerství s Ukrajinou. Je nepochybné, že tyto nové prvky ještě více prohloubí změny, jimiž dosud Severoatlantická aliance v postkonfrontační éře již prošla.

Z tzv. ustavujícího aktu vyplývá i závazek NATO a jeho členských států, včetně nově přijatých, aby se podílely na co nejširší spolupráci v rámci OBSE.

Polsko-ruské vztahy budou i nadále vystaveny působení obecných trendů, které se dlouhodobě prosazují v mezinárodních vztazích. Zejména proces jejich globalizace a prohlubující se vzájemná závislost států by mohly přispívat k tomu, že jejich hlavní protagonisté budou nuceni k hledání pozitivních kompromisů přistupovat častěji, než k vyhrocování jednotlivých problémů. Rovněž posilování tendence k regionální spolupráci, která má stále větší smysl především jako cesta k oslabování centralizačních snah řídicích orgánů integračních seskupení, může ve vztazích podobného charakteru sehrávat významnou úlohu.

Na formování vztahů mezi Polskem a Ruskou federací budou jistě dosti podstatně působit i další mezinárodní faktory. Avšak určující vliv na ně bude mít vývoj vnitropolitické scény v každé z těchto zemí. Dosavadní zkušenosti napovídají, že představitelé hlavních politických proudů jak v Polsku, tak i v Rusku nebudou mít v dohledné době racionální zájem na tom, aby došlo k jejich zhoršení.

Rozhodnutí madridského summitu o rozšíření Severoatlantické aliance zahájilo přípravnou část další fáze významných geopolitických změn, jimiž prochází evropský kontinent po skončení studené války. Očekávaný přesun těžiště sfér hodnotových vlivů v geopolitickém uspořádání Evropy je ze strategického hlediska obecně označován za nejvýznamnější mezinárodněpolitickou událost po sjednocení Německa a po rozpadu SSSR [3].

Percepce těchto geopolitických důsledků rozšíření NATO bude různá, přičemž Polsko a Rusko je budou vnímat zcela protichůdně. Je proto nepochybné, že otevření se Severoatlantické aliance na východ bude v příštích letech nejvýznamnější mezinárodní událostí, která úroveň těchto vztahů nějakým způsobem ovlivní. Představitelé vedoucích zemí Aliance tuto situaci předpokládali, a proto se Rusko snažili uklidnit podepsáním „Ustavujícího aktu o vzájemných vztazích, spolupráci a bezpečnosti mezi Severoatlantic-

kou aliancí a Ruskou federací" [4]. Je zřejmé, že byl přijat jako jeden z podmiňujících předpokladů zahájení procesu rozšiřování Aliance. Jeho největší hodnota spočívá v tom, že definuje cíle a obsah jejich partnerství po vytvoření nové geopolitické situace. Nemá-li však zůstat pouhou politickou deklarací, nýbrž se má stát významným vodítkem pro společný postup při budování evropské bezpečnostní architektury, bude nutné, aby se na jeho plnění podílely nejen signatářské, ale i ostatní státy, zejména ty, které o členství usilují.

Ruská reakce na rozšiřování Aliance

Odmítavé postoje ruských politiků na rozšíření NATO byly nejkomplexněji formulovány v tezích Rady pro zahraniční a obrannou politiku Ruské federace pod názvem „Rusko a NATO“ [5], na jejichž tvorbě se podíleli četní experti, poslanci a vysocí státní úředníci pod vedením S. Karaganova. Přestože od jejich zveřejnění uplynula značná doba, jednoznačné tvrzení autorů, že „rozhodnutí o rozšiřování NATO na východ bude mít s vysokou pravděpodobností negativní důsledky pro Rusko a mezinárodní bezpečnost“, se zatím ani nepotvrdilo, ale ani nevyvrátilo.

Pod uvedené teze se podepsalo téměř padesát osobností z politické, vědeckovýzkumné a podnikatelské oblasti, svědčí o stavu mínění relevantní části informované vrstvy ruské společnosti na posunutí hranic Severoatlantické aliance na východ. I to potvrzuje, že přeměna společenského vědomí tak velikého, přitom značně frustrovaného národa, nebude záležitostí několika let, ale zřejmě několika desetiletí.

Vláda Ruské federace na základě přesvědčení, že podpisem pod ustavujícím aktem udělala pro bezpečnost Ruska vše nezbytné, nakonec akceptovala fakt, že rozšiřování nemůže zabránit. Přesto bude ještě řadu let k přijímání nových členů do Severoatlantické aliance navenek projevovat vážné výhrady. Tím bude přispívat k tomu, že překonávání bipolárního pohledu na evropské uspořádání bude asi ještě pomalejší než dosud.

Filozofii procesu rozšiřování nesdílí rovněž řada amerických politiků a politologů. I to je jedním z důvodů, které vedou k zřejmě oprávněnému závěru, že vize budování společného komplexního systému evropské bezpečnosti bude i nadále obtížně dosažitelným ideálem a v bezpečnostní politice zainteresovaných zemí se budou stále více prosazovat bezprostřední pragmatické cíle. Proto i v budoucnu budou akcentována především ta hlediska, jimiž se řídily kandidátské státy, když definovaly své odhodlání stát se členem Severoatlantické aliance.

Polsko a členství v NATO

Jakými aspekty se přitom řídilo Polsko? Jeho politické elity chápou úsilí o členství v NATO především jako součást strategického cíle dosáhnout takovou „formu bezpečnosti, která by zabránila politickému i vojenskému osamocení, kdyby nastala hodina zkoušky. Integrace s euroatlantickým prostorem je způsobem, jak se vyhnout negativnímu testu, jemuž by mohly být podrobeny naše možnosti a solidarita přátel a koneckonců i evropská bezpečnost“ [6]. Dosažení členství v Severoatlantické alianci bylo pro politiky i občany Polska od samotného zrodu této myšlenky řešením bez alternativ především proto, aby se jejich země v případné hodině zkoušky nacházela na správné

straně. Je-li řeč o „stranách“, zpravidla se předpokládá, že jsou od sebe nějakým způsobem odděleny.

Přestože polští politologové a politici zdůvodňují úsilí o realizaci myšlenky stát se členem Severoatlantické aliance celou řadou dalších významných argumentů, [7] určujícím prvkem rozhodnutí dosáhnout členství v NATO byla touha zbavit se historického prokletí, které pro Polsko vyplývalo z polohy nárazníkového státu a s využitím vzniklé situace, která by se v budoucnu už nikdy nemusela opakovat, uniknout ze „šedé zóny“, do níž se po kolapsu komunismu dostalo. Jediným racionálním řešením tohoto strategického cíle proto bylo institucionalizovaně se včlenit do hodnotového systému západních demokracií.

Jedním z předpokladů, jež by měly napomáhat tomu, aby se polsko-ruské vztahy i po rozhodnutí madridského summitu vyvíjely pozitivně, je skutečnost, že dnes mezi oběma státy nejsou nevyřešené problémy související s jejich hranicemi, ani s národnostními menšinami. Tato bilaterální relace by na druhé straně mohla být zatížena komplikacemi, které by vyplývaly ze zdrojů napětí typických pro postkonfrontační éru, pouze nepřímo, a to prostřednictvím jejich sousedů či partnerů. Členství Polska v Severoatlantické alianci bude zřejmě dostatečnou garancí, aby podobné otázky a jejich širší a odvozené důsledky polsko-ruské vztahy nezatěžovaly.

Jaký vývoj polsko-ruských vztahů lze očekávat?

Pokusme se odhadnout, jakým způsobem by se důsledky vyplývající z rozhodnutí madridského summitu mohly promítnout do polsko-ruských vztahů. V časovém horizontu, zřejmě asi do dubna 1999, kdy by mělo být rozšíření NATO oficiálním aktem přijetí prvních nových členů reálně zahájeno, k významnějším změnám ve vztazích mezi Polskem a Ruskem pravděpodobně nedojde (zejména ne pozitivním směrem). Ruské vedení bude i nadále deklarovat svůj nesouhlas s tímto krokem, a proto bude demonstrovat únosnou míru odměřenosti i ve vztahu k Polsku. Avšak tato rezervovanost zřejmě nepřekročí hranici, za níž by jejich vzájemné vztahy mohly být poškozeny.

Shrňme-li pozitiva a negativa, vyplývající z dílčích očekávání, lze předpokládat, že v dohledné době ve vztazích Polska a Ruska by nemělo dojít k výraznější změně, pochopitelně za předpokladu racionálního jednání vládních garnitur a za situace, že se jejich vnitropolitická scéna bude i nadále vyvíjet v současných intencích. Ustanovení Smlouvy o přátelské spolupráci a dobrém sousedství mezi Ruskou federací a Polskou republikou z května 1992, [8] poskytují dostatečně široký prostor, aby se mohly i zlepšit. Ve vzdálenějším časovém horizontu se polsko-ruské vztahy budou vyvíjet v mimořádně silné závislosti na celkovém stavu bezpečnostního ovzduší v Evropě a ve světě. Tím, že se Polsko stane, i když ještě ne zcela připravenou, ale přesto plně integrovanou součástí Severoatlantické aliance, budou i jeho vztahy s nečlenskými státy do značné míry kopírovat úroveň vztahů Aliance s touto skupinou zemí, především však s Ruskou federací.

Za klíčovou lze přitom označit otázku, zda vedoucí orgány Severoatlantické aliance vyhoví žádosti pobaltských států - Litvy, Lotyšska a Estonska - a nabídnou jim členství. I když úroveň vztahů Ruské federace s NATO, jakož i s jednotlivými členskými státy tohoto obranného svazku, je podmíněna celou množinou vzájemně propojených faktorů, z předběžných analýz vyplývá, že právě začlenění tří pobaltských republik by mohlo

být tím nejtěžším závažím, jež by asi rozhodovalo o tom, podle kterého ze scénářů příštího evropského vývoje by se jejich vztahy vyvíjely.

Optimistická varianta předpokládá další zlepšování současného stavu, jehož výrazným prvkem by byla pokračující kooperace stálých členů RB OSN. Základní podmínkou tohoto odhadu je, aby se v praxi důsledně realizovala proklamovaná ujednání jak Madridské deklarace, tak i ustavujícího aktu a „Charty o zvláštním partnerství mezi Organizací severoatlantické smlouvy a Ukrajinou“. V tom případě se bude dařit postupně rozvíjet základy nové evropské bezpečnostní architektury a hrozba dalšího, značně dlouhého rozdělení Evropy, se bude vzdalovat do nenávratna. Polsko-ruské vztahy by v podmínkách takového vývoje měly stejný charakter, jako celkové mezinárodní vztahy v Evropě. Lze tedy očekávat, že za předpokladu pokračující kooperace v evropském a globálním rozsahu se budou vyvíjet rovněž pozitivně.

Nejpravděpodobnějším zdrojem napětí, zhoršujícího kooperaci, by mohla být snaha rozšířit Severoatlantickou alianci o pobaltské státy. Vzhledem k tomu by se zřejmě důsledky vzniklé situace dotkly i polsko-ruských vztahů. Za těchto podmínek by však jejich vývoj mimořádně silně závisel na schopnosti politiků vyhnout se pokušení za každou cenu vyhrcovat napětí. **Pravděpodobnost menší způsobilosti státníků hledat kompromisní řešení bude podstatně větší, dostanou-li se v obou zemích k moci síly, pocházející z opačných pólů politického spektra.** Avšak ani za tohoto předpokladu by zřejmě nedošlo k takovému zhoršení polsko-ruských vztahů, které by bylo důvodem k obavám ze vzniku vojenského konfliktu. Vývoj podle scénáře oslabené kooperace by se za příznivých okolností mohl postupně vrátit do řečiště plnohodnotné kooperace.

Na druhé straně by však oslabená kooperace mohla postupně degenerovat až do stadia zmrazení, a to za předpokladu, že by došlo ke kumulaci či zřetězení výrazně negativních jevů ve vnitropolitickém vývoji významných evropských a světových mocností i v mezinárodním životě. Tím by se vytvořil prostor pro dominanci konfrontačních prvků ve vztazích mezi státy.

Je však velmi pravděpodobné, že ani v případě, prosadí-li se jako pesimistická varianta vývoje evropského bezpečnostního prostředí konfrontační scénář, by nedošlo ke kumulaci takového potenciálu mezinárodního napětí, který by mohl vést ke vzniku mezistátního ozbrojeného konfliktu. Negativní důsledky restaurace konfrontačních vztahů by poškozovaly zájmy převážně většiny účastníků mezinárodních vztahů, především však zemí s nedokončenou systémovou transformací a s relativně nízkou úrovní hospodářského rozvoje.

Z dnešního pohledu jistý potenciál příčin, které by s polsko-ruskými vztahy nějak souvisely a mohly by případnou konfrontaci vyvolat, obsahují především vztahy mezi **Ruskou federací a pobaltskými státy a částečně mezi Ruskou federací a Ukrajinou,** ze strany Polska pak vztahy s Běloruskem. I když vznik mezinárodních podmínek, v nichž by mohlo mezi Ruskem a NATO, resp. některými jeho členskými státy dojít k rozsáhlejšímu zosílení vzájemných vztahů je málo pravděpodobný, nelze takovou možnost zcela vyloučit.

Vzhledem k tomu, že po přijetí do Severoatlantické aliance bude Polsko jejím nejvýchodněji položeným členským státem, důsledky konfrontace by se jej zřejmě dotkly nejcitelněji. Mohlo by se stát i teritoriem se zvýšeným výskytem bezpečnostních rizik nevojenského charakteru, vyvolaných prohlubujícími se rozdíly v životních podmínkách

občanů zemí začleněných do Severoatlantické aliance a těch, které tento statut nezískaly. Zhoršené polsko-ruské vztahy by ztížily podmínky pro účinný boj s příčinami těchto zdrojů nestability.

Nejnepříznivější situace by pro Polsko vznikla, kdyby se velení NATO rozhodlo na jeho území rozmístit spojenecká vojska a vybudovat infrastrukturu pro dislokaci jaderných zbraní. Dosáhla-li by konfrontace stadia, vyžadujícího tato opatření, Polsko by se stalo operačním prostorem strategické obrany Aliance se všemi atributy, které by z toho vyplynuly. To by se do polsko-ruských vztahů promítlo jejich ochlazením až na úroveň vzájemného nepřátelství. Je téměř jisté, že odpovědní politici, poučení historií a vědomi si možných důsledků eskalace vojenských příprav v podmínkách soudobých technologií, by s největší pravděpodobností učinili vše, aby k naplnění této pesimistické představy nedošlo.

Na rozvoj polsko-ruských vztahů působí řada nepříznivých faktorů, nejsou ale natolik výrazně negativní, že by je v podmínkách raného stadia konfrontace mohly dál spontánně zhoršovat, přispívat k eskalaci napětí mezi státy a prohlubovat mezi nimi nepřátelství. Při stupňujícím se ochlazování by se i Kaliningradská oblast paradoxně mohla stát faktorem, jenž by motivoval strany k jednání a ovlivňoval jejich vůli hledat nezbytné kompromisy.

Polsko-ruské vztahy budou i v dalším období všeobecné transformace mezinárodního uspořádání v Evropě představovat velmi podstatnou složku kontinentálního vývoje. Jejich úroveň bude záviset nejen na politické vůli jejich protagonistů, ale i na jejich vztazích s dalšími státy. Významnou skupinu z tohoto hlediska budou představovat středoevropské státy, z nichž další dva - Česká republika a Maďarsko - se s největší pravděpodobností stanou spolu s Polskem členy Severoatlantické aliance. Ještě důležitější přítom bude, jaké vztahy budou mít Polsko a Rusko s dalšími zeměmi tohoto regionu a se svými společnými sousedy. Souhrnný efekt těchto vztahů bude do značné míry určovat charakter a úroveň bezpečnostní atmosféry v celém středoevropském prostoru.

Poznámky:

1. *Nězavisimaja gazeta*, 4. 4. 1995.
2. *Madridská deklarace o euroatlantické bezpečnosti a spolupráci*, přijatá nejvyššími představiteli států a vlád zúčastněných na zasedání Severoatlantické rady v Madridu 8. července 1997. In: C. d., s. 14.
3. Někteří politologové k těmto událostem řadí i rozpad titovské Jugoslávie.
4. *Ustavující akt o vzájemných vztazích, spolupráci a bezpečnosti mezi Severoatlantickou aliancí a Ruskou federací*, Paříž 27. května 1997. In: *Madridský summit NATO*, sborník dokumentů, vydala Česká atlantická komise v edičním oddělení ÚMV, Praha 1997, s. 79-90.
5. *Russland und die NATO*, Thesen des Rates für Aussen- und Verteidigungspolitik. In: *Ostmitteleuropa, Russland und die Osterweiterung der NATO*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1997, s. 161-177.
6. *Zpráva Polsko a NATO*, září 1995, pracovní překlad. In: C. d., s. 137.
7. Tamtéž, s. 139. *Prystrom J.*, Polen zwischen der NATO und Russland: Bedrohungswahrnehmung und Sicherheitsstrategien. In: *Ostmitteleuropa, Russland und die Osterweiterung der NATO*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1997, s. 114-116.
8. *Dzennik Ustaw* 1993, nr 118, poz. 527.